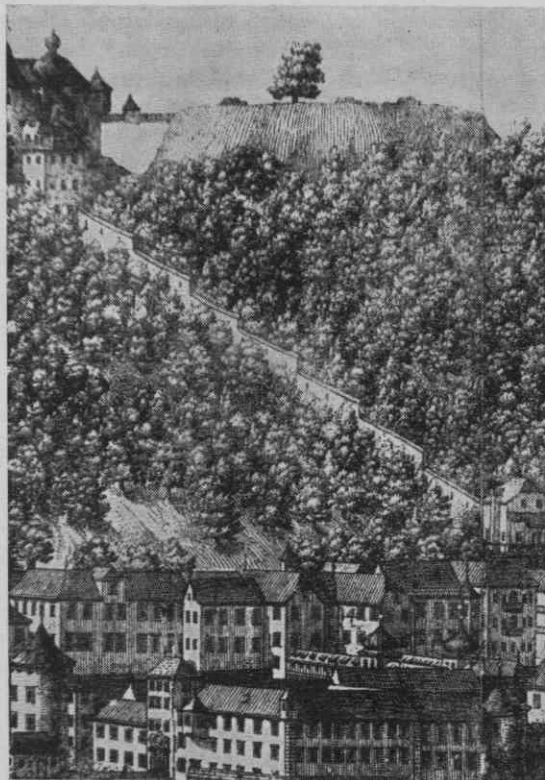

ampak so bile ustvarjene tudi vse danosti za kasnejše vsklajevanje gradu kot akropole s postopno razširitvijo mesta na karlovški strani.

Pričujoči prispevek osvetljuje le dejavnost arheologov na ljubljanskem gradu. Vsa široka zgodovinska obravnava je strnjena v tehtnih prispevkih prof. M. Kosa in S. Vilfana, zato smo izpustili vsako podrobnejše zgodovinsko interpretiranje, ker je to vsebovano v omenjenih dognanjih obeh avtorjev.

OPOMBE

1. Predloge in smernice za arheološka sondažna dela je izoblikovala posebna komisija. Na tem mestu pa bi se rad še enkrat zahvalil vsem kolegom, ki so kakorkoli pomagali in sodelovali pri tej akciji. Obširen elaborat o raziskovanjih je shranjen v Zavodu za ureditev stare Ljubljane. — 2. 1530 omenja listina pretežno leseno konstrukcijo gradu: »So ist das lanng zimer auswendig gegen der stat in die schlossmaur vnd inwendig nun von holtzwerch inn rigel gemauert, das fault auff den grund weg und mag khain ziegeldach haben, darumb thuet not das holtzwerch mit ainer maur zu uersetzen vnd auszuwellen.« Objavo listine mi je dovolil arhivar B. Otorepec, za kar se mu še enkrat zahvaljujem. — 3. Za katerega pa kljub opazovanjem konservatorjev I. Komelja in dr. N. Šumija ne morem z gotovostjo trditi, da bi spadal k prvotni arhitekturi. — 4. S. Brodar, paleolitski del in J. Korošec neolitski del v Zgodovini Ljubljane I. — 5. F. Stare, Pirske najdbe železne dobe v Ljubljani, 1954. — 6. J. Pečnik, Izvestija MDK 14, 1904, 129. — 7. S. Rutar MCK 16, 1891, 118 in 159; IMDK 14, 1904, 150. — 8. P. Hitzinger, MdHVK, 1861, 46 — 9. l. c. — 10. AIJ, 182 = CIL III, 3854. — 11. C. Deschmann, Führer durch das Krainische Landesmuseum, Rudolfinum in Laibach, 1888, 103 in 112; S. Rutar, LMS 1891, 189. — 12. A. Müllner, Emona, str 60. — 13. AIJ 150; CIL III, 3853. — 14. AIJ 149; CIL III, 3852 — 15. AIJ 148; CIL III, 3851. — 16. B. Saria, GMDS 22, 1941, 133; IMDK 9, 1899, 41; Argo 1, 1892, 59. — 17. GMDS 22, 1941, 133. — 18. l. c. 36. — 19. CIL III, 13401 — 19 a. P. Korošec, AV 4, 1953, 324; AV 2, 1951, 156; J. Korošec, Zgodovina Ljubljane I. — 20. M. Kos,

Detaljl večje Valvasorjeve vedute s sektorjem med gradom in Trančo. Desno od gradu je kucelj z lipo, na katerega vodi mostiček. Razdalja med obema objektoma znaša danes čez 25 m. Ugotovljen obrambni jarek je bil širok 11,90 m. V obeh primerih je razpon precejšen in le malo verjetno je, da bi mogli premostiti jarek brez opornika. V razdalji 7,50 m od gotskega stolpa smo odkrili zid, situiran v obrambnem jarku. Tega ostanka ni moč povezovati z nobenimi utrdbami pred gradom; ostane le njegova funkcija opornika pri premostitvi jarka, ki ga Valvasor ni vrisal

Srednjeveška Ljubljana, Ljubljana, 1955. Po tem delu so citirane vse letnice in navedbe listin. Upošteval pa sem ob tem mnenje S. Vilfana, Kronika 4, 1956, 132. — 21. Po ustni navedbi dr. M. Zadnikarja. — 22. F. Stele, Grad ljubljanski slovenska akropola, Celje 1932, 13. — 23. Vsa terenska zapažanja mi je ljubeznivo posredoval prof. B. Kobe, ki je vodil regulacijska dela v gradu. — 24. S. Vilfan, Kronika 4, 1956, 132.

VODNIK LETA 1834 O SLOVENIJI

MELITTA PIVEC-STELE

Franz Tschischka, arhivar in direktor registrature dunajskega magistrata, je izdal 1834 na Dunaju vodnik: Der Gefährte auf Reisen in dem österreichischen Kaiserstaate. Für Reisende jeden Standes und Zweckes nach den neuesten und bewährtesten Quellen bearbeitet. Ker je tiskan na dobrem papirju, je vodnik kljub svojemu obsegu — LVI +

+ 682 str. 8° — res lahek in priročen. Ni to edino delo Fr. Tschischke: 1836 je izšel njegov pregled umetnosti in starožitnosti v avstrijskem cesarstvu, 1846 njegova zgodovina Dunaja v 1. izd., 1853 v 2. izd., 1834 in 1843 pa še nekaj manjših publikacij.

V predgovoru omenja avtor kot prednost svojega priročnika, da prinaša prometne

zveze ne samo za glavno mesto Dunaj, temveč tudi za važnejša mesta provinc, in ker sta takrat spadali pod označbo Avstrija tudi Ogrska in Severna Italija, je teh mest precej — 30. Ker se kraji — seveda z nemško obliko imen — obravnavajo v abecednem redu in ker je dodan abecedni register, je kljub tej nekako mehanični razdelitvi orientacija res lahka. Zemljevidov pa avtor ni dodal, ker jih je, pravi, dosti na razpolago, dodal pa je na koncu uvoda kratek seznam uporabljene in priporočljive literature.

Kot uvod podaja geografski, statistični, narodnostni, gospodarski, kulturni in upravni pregled Avstrije; pregled meril, uteži in novcev s primerjavo z enotami drugih držav; pregled predpisov za potni list in carino za domačine in inozemce in izčrpen pregled prometnih sredstev: brzi poštni voz, navadni poštni voz, posebni poštni voz, navadna kočija, ladja na jezerih in na morju, s tarifo cen za potnike, prtljago, prehrano in napitnino. Urnika za odhod in prihod pa ne poda, ker ni nespremenljiv; urnik je bil uradno razglašen in objavljen tudi n. pr. v vsakoletnih koledarjih. Merilo je avstrijska pošta (Post), ki je znašala 2 poštni milj po 4.000 dunajskih klafter, to je 15,2 km, ker je dunajska klafter bila enaka 1,9 m. (Le lombardsko-beneško kraljestvo je imelo že metriški sistem).

Pri obravnavi posameznih krajev je avtorjeva tehnika naslednja: večja mesta, ki imajo posebna poglavja, opisuje najprej na kratko geografsko in zgodovinsko, podaja število hiš in prebivalcev, našteva glavne rimske in srednjeveške umetnostne spomenike, kulturne, humanitarne in upravne ustanove, omenja zastopane gospodarske panoge — obrti, tovarne, trgovino —, dodaja prenočišča ter prirodne znamenitosti okolice in konča z najbolj obširnim delom, seznamom prometnih zvez; manjša mesta (in trgi) so obravnavani podobno, seveda krajše, pri popisu posameznih prometnih prog.

Slovenija je takrat upravno pripadala z večjim delom guberniju Iliriji, z manjšim delom Štajerski. Med njenimi mesti ima le Ljubljana posebno poglavje, druga moramo iskati na progah, ki vodijo iz Ljubljane, oz. v Ljubljano, deloma pa tudi na progah, ki izhajajo iz Gradca, Celovca in Trsta. V vseh vodnikih, starih in novih, so stvari, ki se vedno ponavljajo. Tu hočemo opozoriti le na nekatere podatke, ki so z enega ali drugega vidika zanimivi, značilni tudi za to, kar je bilo takratni dobi omembe vredno.

Ljubljana, sedež gubernija, znana kot bivša Aemona in kraj kongresa l. 1821, je štela

ok. 13.000 prebivalcev, »ki govorijo nemško, italijansko in novogrško. Ljudsko narečje je ilirsko«. Ceste in trgi so sicer neurejeni in ozki, pa deloma izredno dobro tlakovani in zelo čisti. 5 mostov veže obe strani Ljubljane. Licej z biblioteko, gimnazija, semenišče, kmetijska družba, filharmonična družba, deželni muzej in 3 knjigarne skrbijo za izobrazbo, stanovsko gledališče, reduta, strelišče, plesna dvorana in čitalnica z mnogimi revijami za zabavo. Mesto ima živahno komisijsko in špedicijsko trgovino, poleg drugih obrti dve tovarni za fajanso in dve rafineriji za sladkor ter pet letnih sejmov. Najboljše gostilne so pri Levu, pri Bidlmonu in pri Maliču. Potem našteva vodnik 29 prometnih prog, ki vežejo Ljubljano z vsemi mesti, obravnavanimi v posebnih poglavjih. To so: Reka, Zagreb, Petrovaradin, Zadar, Trst, Benetke, Verona, Milan, Padova; Gradec, Celovec, Innsbruck, Bregenz, Salzburg, Linz, Dunaj, Praga, Cheb, Brno, Bratislava, Košice, Črnovice, Opava, Lvov, Ofen, Debreczin, Temišvar, Sibinj, Cluj. Od teh imajo Linz, Lvov in Ofen po dve varianti. Povsod je navedena oddaljenost od izhodišča, Ljubljane.

Potniku, ki prihaja iz Gradca, predstavi najprej Maribor (5.000 prebivalcev) z gledališčem, plavalno šolo ob Dravi, tremi letnimi sejmi in živahno trgovino z železnino, žitom, sadjem, posebno breskvami in vinom. Nadaljujoč pot skozi rodovitno pokrajino ob vznožju Pohorja omenja Slovensko Bistrico »z že skoraj izključno slovanskim prebivalstvom«, Konjice in Celje (1.960 prebivalcev), ki ima široke pa slabo tlakovane ceste, grad slavni celjskih grofov v razvalinah in grad grofov Thurn. Potniku, ki prihaja po drugi cesti iz Gradca v Radgono, ne pozabi omeniti Gornje Radgone z gradom in odličnim vinom v okolici.

Kdor potuje iz Maribora v Zagreb skozi gornjo dravsko dolino, označeno kot »nerodovitno z močvirji«, sreča Ptuj (1.700 preb.), najstarejše štajersko mesto, dobro zidano pa »mračno« z znamenitimi rezljanimi klopmi in (Laibovim) oltarjem v farni cerkvi, gradom in dobrim vinom v okolici, posebno v Zavreču. Iz Celja pride v Rimske Toplice (kjer se analizira zdravilna voda in njena uporaba), Jurklošter s steklarno in Brežice (744 preb.) z gradom in živahno trgovino na Gorenjsko; iz Laškega pa v Rogaško Slatino, pred nekaj leti lepo popravljeno po skrbi štajerskih deželnih stanov, ki pošilja letno 400.000 steklenic svoje zdravilne vode v Nemčijo, Poljsko in Italijo ter ravno toliko v sodih na Ogrsko in Hrvatsko.

Na cesti iz Ljubljane v Zagreb omenja najprej grad Auersperg »zaradi trioglate oblike tudi Triak imenovan«, potem Višnjo goro, jami pri Podpeči in Kopolju, Novo mesto (1.251 preb.), slavne Dolenjske Toplice, Kostanjevico z gradom in cistercijanskim samostanom, Krško in rodovitna polja, sadjarstvo in posebej vinogradništvo. Cesta iz Ljubljane na Reko pa vodi od Postojne naprej skozi pusti Kras za burjo čez Bistrico, ki ima mnogo strojaren in žag in izvažata letno na tisoče bukovih in smrekovih desak na Reko in v Trst, cesta v Verono pa skozi Vipavsko dolino, kjer bujna vegetacija močno kontrastira z žalostnim Krasom. Trg Vipava (1056 preb.) slovi po dobrem vinu.

V smeri proti Trstu opozarja pri Vrhniku na največje rake, pri Idriji (4.159 preb., večinoma rudarji) na živo srebro (letna produkcija 5.000 centov, cinober 1.200 centov), čipkarstvo in gledališče, pri prirodnih znamenitostih na Škocjansko jamo, Cerknjsko jezero in Postojnsko jamo s Proteusom. O Trstu pravi, da ima čez 50.000 prebivalcev, mešanico Italijanov, Ilircev in Nemcev, ladjedelnice, sinagogo, biblioteke, Archeografo Triestino, konzulate skoraj vseh evropskih držav, trgovino z vsemi obmorskimi državami Evrope in Azije, letni prihod in odhod 8.500 velikih ladij, čez 1.000 trgovcev in tovarne. V okolici omenja soline v Žavljah in Milju, žrebčarno v Lipici, lep razgled z Opčin in marmor iz Nabrežine.

Iz Trsta pelje potnika čez Koper (5.500 prebivalcev), ki leži sredi vode, vezan po kamnitem mostu s koprnim, ima trgovino z vinom, oljem in soljo, obalno vožnjo, ribarstvo, en letni sejmen in »zelo veliko pa žal malo obiskano luko« v Pulj, ki ima veliko preteklost in — 900 prebivalcev. Na drugi cesti, v Buje, omenja pri Izoli (5.150 preb.) dobro rebulo (Ribollawein), pri Piranu (6.200 preb.), ki ga imenuje zelo slikovitega, hvali lepo luko, velike solarne, vino in sadje. Na poti v Udine opozarja na Miren, ki ima mnogo čevljarjev, in na Brda, od koder »se Koroška in Kranjska oskrbujeta s sladko belo rebulo«, na poti v Benetke pa na Devinski grad in odlično črno vino iz Proseka.

Cesta iz Celovca (12.421 preb.) pelje potnika čez Trbiž, Predil, Bovec, Kobarid, Tolmin s tremi sejmi za živinorejo, Kanal in Solkan z vinogradništvom in svilorejo v Gorico (9.000 preb.), ki leži v rodoviti ravnini, ima biblioteko, sinagogo, več tovarn, manufakture in barvarne za svilo, trgovino z vinom, usnjem, svilo in pet letnih sejmov. Na cesti iz Celovca v Ljubljano čez Ljubelj omenja trg Tržič s tovarno za jeklo, fuži-

nami, kovačijami za kose in žeblje ter trgovino z Italijo, in mesto Kranj (1.712 preb.), ki je dobro zidano in živi od kmetijstva, tkalstva in barvarstva. Gospo sveto z njenimi znamenitostmi pa obravnava na cesti, ki vodi iz Dunaja v Celovec.

Končno popelje na cesti iz Salzburga v Ljubljano potnika v Kranjsko goro, Jesenice s strojarnami in pletilstvom nogavic, Savo, ki ima prvi v Avstriji zgrajeni most na verigah, k Blejskemu jezeru, v Bohinjsko dolino s slapom Savice, kjer ne pozabi niti na »Babji Sob«, in hvali »postavne prebivalce Bohinja, da govorijo zelo čisto kranjski jezik«, trgujejo pa tudi živahno z mastjo s Trstom. Kot največjo znamenitost te proge označuje slavno goro Triglav (Terglou). In s tem smo tudi mi končali pregled slovenskih pokrajin: Štajersko, Koroško, Dolenjsko, Notranjsko, Istro, Primorsko in Gorenjsko.

Če pregledamo po registru v vodniku omenjene in obravnavane kraje Slovenije, pogrešamo imena krajev, ki niso nič manj pomembni kot navedeni, so pa izpadli, ker pač niso ležali na poštnih progah, čeprav včasih tudi opozarja na kraje, ki niso tik ob progi, pač pa bolj oddaljeni. Pogrešamo tudi znamenitosti, ki takrat še niso bile znane ali so še neodkrite počivale pod zemljo. Načrtno pa smo izpustili mnogo navedb malih rudnikov, fužin itd., ki ne obstajajo več, ker ne sodijo v kratek pregled, pač pa bi dobro služile podrobni obravnavi.

Podatki l. 1834 so zanimivi za primerjavo, kolikor so se glavne prometne proge v teku ok. 150 let obdržale, oz. spremenile. Zanimiva bi bila tudi primerjava številke prebivalcev, kako in zakaj so nekatera mesta v tem obdobju pohitela, druga zaostala (n. pr. Zagreb 11.500 preb., Varaždin 9.151 preb., Gradec ok. 40.000 preb.); zelo zanimiva je tudi primerjava, kako se je spremenila gospodarska struktura, ki kaže za ta leta deželo s prevladujočim kmetijstvom, posebno sadjarstvom in vinogradništvom, s šibko industrializacijo — malo tovarn, več obrtnih delavnic — pa zelo živahno trgovino. Pri nekaterih nekoliko presenetljivih podatkih bi nas zanimalo, od kod izvirajo.

Posebno zanimiv pa je naš vodnik z narodnostnega vidika. V tem oziru je naš avtor zelo stvaren, njegovi pojmi o slovanskih narodih in jezikih pa niso čisto jasni. V splošnem uvodu našteva kot Slovane (Slaven): Čehe na Češkem in Moravskem, Hanake na Moravskem, Slovake na Moravskem in Ogrskem, Poljake v Galiciji, Ukrajince (Russniaken) v Galiciji na Ogrskem in Sedmogra-

škem, Hrvate na Hrvatskem in Ogrskem, Slavonce (Slavonier) v Slavoniji in na Ogrskem, Vende (Wenden) v Iliriji in na Štajerskem, Srbe in Ilirce v Slavoniji in na Ogrskem, Morlake v Dalmaciji. Dodaja, da tvorijo Slovani skoro pol prebivalstva Avstrije.

Uporablja pa za naše kraje promiscue izraze slovansko, ilirsko, kranjsko, vendsko; ilirsko pomeni včasih slovensko, včasih hrvatsko, izraza slovensko ne pozna. Zadevne pripombe pri Ljubljani, Slov. Bistrici in Trstu smo že omenili, o narodnosti prebivalcev Celovca in Gorice ne pove nič. Nemškim oblikam krajevnih imen dodaja pa večkrat v oklepaju nacionalno obliko, seveda v fonetični transkripciji, tako za mesta na Ogrskem madžarsko obliko, na Hrvatskem hrvatsko, n. pr. Agram (Zagrab), Fiume (Reka), pri nas pa slovensko n. pr. Adels-

berg (von den hier wohnenden Slaven Postojna genannt), Assling (Jesenitze), Cilly (windisch Celle), Gonovitz (windisch Kojnitze), Laibach (Lublana), Leibnitz (Lipniza), Neumarktl (krainerisch: Tersezeh), Pettau (Ptuja), Teplitz (Rimske Toplice), Tüf-fer (Laschko), Windisch Freistritz (Wisterza). Nekatera tako dodana slovanska imena so tudi sprejeta v abecedni register. Pri opisu Triglava doda obliko Koiniska planina (Pferde-Alpen), »kjer so zadnje planšarske kočje, imenovane Upole«.

Zelo zanimivo bi bilo, če bi mogli ugotoviti, ali je avtor delal samo na podlagi literature ali tudi po lastnih opazovanjih na potovanjih. Opis Ljubljane, ki izkazuje več prosvetnih kot gospodarskih ustanov, pa ne hote spominja na 100 let mlajši izrek Louisa Adamiča: »Ljubljana produces culture«.

PRISPEVEK O REVOLUCIONARNIH DOGODKIH NA VZHODNEM SLOVENSKEM LETA 1848

JAN SEDIVÝ

Malonedeljska župnijska kronika poroča o revolucionarnih dogodkih leta 1848 v življenjepisu Jurija Eileca. Ta se je rodil 16. aprila 1803 v Dražnem vrhu v Slovenskih goricah. Pri Mali Nedelji je bil kaplan od 1. februarja 1845 do 6. septembra 1848. Dopolnoval je v Novice in Zgodnj Danico, razen tega se je ukvarjal tudi s slikarstvom. Znanim duhovnikom je podarjal slike, ki so prikazovale slovenske narodne noše in zgodovinske osebnosti. Restavriral je tudi več cerkvenih slik. Kremplove Dogodivšine štajerske zemle (1844) je opremil s slikami. Umril je 21. decembra 1857.

»Glas o revoluciji na Dunaju 13. marca 1848 in geslo o svobodi sta se raznesla tudi po Prlekiji. Ko sta šla na sprehod v ponedeljek 4. aprila kaplan Eilec in takratni bogoslovec Jakob Razlag, poznejši dr. Radoslav Razlag, ki je zaradi revolucije pobegnil iz Gradca domov, sta na Radoslavskem bregu opazila v mehki poti mnogo stopinj. Sledila sta jim in prišla v grad Branek. Tam sta našla množico ljudi, ki je prišla nad uradnike in se hotela maščevati nad hudobnima in goljufivima uradnikoma Antonom Slano in Jožefom Kafujem, a sta se skrila v zvonik. Ljudje so lomili stole in uničevali, kar

jim je prišlo pod roke. Tedaj sta prišla Eilec in Razlag in pregovorila Malonedeljčane, da so se vrnil. Po njihovem odhodu so se razšli tudi drugi.

Naslednji dan so napadli Lukavski grad zlasti prebivalci iz vasi Grabe in izlili svoj bes na oskrbnika Tratnika, ki so ga ranili in vrgli iz gradu. Tratnik je odšel v Maribor po vojake, ki so prišli čez dva dni. Od tod se je odpravila razburjena množica nad župnika k Sv. Križu, ki pa je pravočasno pobegnil v Verzej. Učitelj je dal zvoniti plat zvona. Tega dne je pobegnil iz Ljutomera tudi bivši profesor mariborske gimnazije dr. Gottweiss, najemnik braneške graščine.

Ta dan je vse to videl bogoslovec Razlag in je obvestil o tem kaplana Eileca. Le-ta je komaj čakal na nedeljo, da je v pridigi pomiril ljudstvo.«

Malonedeljčani so tudi po propadu Avstrije leta 1918 pod vodstvom bogatega kmeta in prekupčevalca izropali trgovino Kegla pri Sv. Tomažu in naslednji dan Senčarjevo trgovino pri Mali Nedelji. Mir je zavladal, ko je poslal Narodni svet iz Ljutomera peščico vojakov. O tem je obširno gradivo na okrožnem sodišču v Mariboru, ki ga pa predsednik Venturini doslej ni dal na vpogled.